

Politiet, rigets ydre fred og tyskerne

Af Aage Trommer

Artiklen er i let ændret skikkelse (skriftsprogets krav) identisk med anden officielle opponents indlæg ved forsvaret den 31. januar 1992 af Henrik Stevnsborgs afhandling Politiet 1938-7. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed. G. E. C. Gads Forlag 1992 for den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet.

Det er med rette blevet sagt, at der om de fem besættelsesår er blevet skrevet mere end om de fleste andre femår i Danmarkshistorien, og at koncentrationen om denne periode har virket spærrende for forskningens beskæftigelse med både den forudgående og den efterfølgende tid. Denne prøvelsens stund for det danske samfund har vitterligt virket fascinerende på forskningen og gør det fortsat, og stadig nye aspekter deraf er blevet gjort til genstand for belysning. I denne omgang gælder det politiets forhold til den tyske besættelsesmagt, og det bliver næppe den sidste fremstilling, der henter sit emne fra årene mellem 1940 og 1945.

Det er på en og samme gang en vanskelig og en let opgave at skrive samtidshistorie – også selv om samtidshistorien efterhånden er blevet et halvt århundrede gammel. Det er let, fordi det er muligt at hente supplerende viden og oplysninger fra aktørerne på den datidige scene, så længe de endnu er i live. Det er let, fordi de personer, der knytter sig til forståelsen af den beskrevne fortids strukturer, mentalitet og systemer, er ulige mindre, end når talen er om fjerne tider. Det er imidlertid også vanskeligt, fordi de stadig levende af fortidens aktører ikke blot gerne ser sig placeret i Danmarkshistorien, men også ønsker sig anbragt i denne i overensstemmelse med deres egen selvforståelse af denne fortid. Historien skrives, som det er sagt, af sejrherrener, og de ved nøje, hvad der er hvidt, og hvad der er sort. De har forlængst etableret den harmonisering af holdninger og synspunkter, som den datidige politiske udvikling gjorde hensigtsmæssig for dem. Hvis der pilles ved sort og hvidt, og der sættes grå farver ind i billedet; hvis selvforståelsen og harmoniseringen gøres til genstand for dissektion og analyse; hvis de kort sagt ikke får den historie, de vil have, lyder der et ramaskrig. Det har historikerne oplevet adskillige, for ikke at sige hver gang, og der kan derfor være grund til at fastslå principielt, at de ikke skriver *for* fortiden og dens vogtere, men *om* dem.

Præses skal anerkendes for, at han har gjort dette og leveret en dygtig løsning af sin opgave, nemlig at skildre politiets samarbejde med besættelsesmagten om bekæmpelsen af spionage, sabotage og Zersetzung, sat ind i en tidsramme, der begynder med 1938 og slutter med 1947 med henblik på at kunne konstatere en eventuel kontinuitet. Resultatet foreligger i en omfangsrig bog i fornem produktion, hvorom man kun kan sige det negative, at den desværre ikke er forsynet med et register og i mangel heraf heller ikke med en indholdsfortegnelse, der kan yde reel hjælp til at finde rundt. Fremstillingen er velskrevet og holdt i et sobert sprog, der undgår det effekfulde og sensationelle, ja, er så diskret, at mangen identitet er sløret, hvor man i andre fremstillinger eller i samtidigt materiale kan finde navnet. Indimellem gives der biografiske skitser af aktørerne, udformet i neutrale vendinger, når bortses fra nogle »uheldige helte«, på hvilke der er fri jagt, såsom Thune Jacobsen (s. 58, 59, 106), Ivan Stamm (s. 106) og E. G. Strøbech (s. 134)¹.

Bag fremstillingen ligger omfattende kildestudier. Præses har med stor akribi endevendt et meget stort arkivmateriale og i alt væsentligt inddraget den relevante trykte litteratur. Kun på få punkter ligger han under for, hvad man kunne kalde en traditionel, harmoniserende opfattelse. I epilogen, som præses benævner sin konklusion, og hvor han samler undersøgelsens tråde, bemærker han, at det danske politi som det norske »befandt sig i skæringspunktet mellem regeringens samarbejde og befolkningens modstand« (s. 520). Han foretager ingen kronologisk afgrænsning, må med andre ord tænke på besættelsestiden som helhed og benytter altså begrebet »modstand« operativt for hele perioden. Jeg fristes til at spørge: Hvilken modstand? Det er ikke stedet at gå ud i nogen diskussion af dette begreb. Blot skal det bemærkes, at det lige siden 1945 både her og i udlandet er blevet defineret mangfoldigt og undertiden lige så elastisk som den elastik, man sælger i metermål. Men ligegyldigt hvilken definition man end vil give det, var der ikke i 1940 og 1941 og for den sags skyld heller ikke i 1942 nogen modstand, på hvilken man med nogen rimelighed kan sætte genitiven »befolkningens«. Befolkningen – hvilket må be-

1. Et par berigtigelser: Den tysk-sovjetiske ikke-angrebspagt blev ikke sluttet den 21. august 939, men den 23. (s. 17). Svenningsens strengt fortrolige notits af 17. juni 1942 (s. 256, note 204) behøver ikke kildeadgang, men kan findes i: Den parlamentariske Kommission. Betænkninger og beretninger (herefter forkortet PK), bd. 7, a, s. 1285) Den tyske Oberkrigsgerichtsrat Jäns (s. 391) skal have »sch« i enden. Billedteksten s. 425 er ikke meget oplysende. Billedet er taget på Nørregade i Odense under strejken den 18. august 1943. En ung mand, der ville tage våbnet fra en tysk soldat, blev skudt. Man ser blodet blive fejet i rendestenen. Billedet er udlånt fra Odense Stadsarkiv.

tyde hele det danske folk eller det overvældende flertal i et af – stod i de første besættelsesår bag samarbejdspolitikken. Man behøver blot at læse de tidlige illegale blade fra 1941 og 1942 for at konstatere, at disse dædler regeringen, ikke for at føre samarbejdspolitik på 9. april-ordningens grundlag, men for at føre en alt for svag og eftergivende samarbejdspolitik². Befolkningens modstand – for trods alt at blive ved i et tryk – kom først senere, hvilket jeg skal vende tilbage til.

I denne sammenhæng kan man spørge, om det er relevant, som præses gør, at sammenligne det danske politi med det norske og det hollandske (s. 520) og ikke snarere en lapsus, for landenes udvikling lader sig ikke parallellisere. Besættelsesforløbet i Norge – for nu at blive ved dette land – var efter september 1940 præget af stadige bestræbelser på at nazificere samfundet, herunder ikke mindst politiet. Som Terboven, den tyske rigs-kommissær, sagde: Vejen til det norske folks frihed og selvstændighed gik over Nasjonal Samling. Helt anderledes forløb besættelsesårene i Danmark. Præses konstaterer selv, at det danske politi aldrig blev nazificeret, beskyttet som det var af samarbejdspolitikken, og det kan tilføjes, at som det gjaldt politiet, gjaldt det for hele det danske samfundsliv. Netop her er det centrale i sagen. Beskyttet af samarbejdspolitikken – en beskyttelse der rakte ud over den 29. august 1943 helt frem til den 19. september 1944 – var politiet samtidig denne politiks spydspids, der skulle sørge for dens efterlevelse i befolkningen. Hvilket det også gjorde pligtskyldigt lige til den dag, denne politik ikke længere havde sangbund i denne befolkning. Men næppe heller én dag tidligere? Eller var det måske en dag senere?

I denne sammenhæng skal jeg gøre en kommentar til, at præses både s. 423 og s. 520 gør et nummer ud af, at politiorganisationerne den 28. august 1943 tog parti »for befolkningen. Mod regeringen«. Det er for stor en ære at gøre ud af dem. Den 28. august havde også regeringen selv taget parti »mod regeringen« for nu at bruge præses' udtryk. Og da han med sin henvisning til politiorganisationerne har bevæget sig ind også på ordenspolitiets område, skal det bemærkes, at dettes knippelsvingende virksomhed i adskillige uro- og strejkeramte byer i august 1943 af den brede offentlighed formentlig oplevedes nok så markant som kriminal- og sikkerhedspolitiets svigtende opklaringsvilje i foråret og sommeren 1943³.

2. Aage Trommer, *Kollaboration und Widerstand, i: Neutralität und totale Aggression. Nordeuropa und die Grossmächte im Zweiten Weltkrieg*, Stuttgart 1991 s. 390 f.

3. »Politiets vanskelige opgave løses ikke med knipser og kommandoråb alene, men ikke mindst ved takt og tone, ved evne til at skelne urodstiftere og fredelige mennesker fra hinanden«, *Jyske Tidende*, 25. august 1943.

Præsens skriver i forordet s. 6, at han har beskæftiget sig med »det særlige område, på hvilket der etableredes et politimæssigt samarbejde med besættelsesmagten allerede 12. april, dvs. de tre ... sagstyper spionage, sabotage og Zersetzung, og slår s. 18 fast, at disse fænomener tilhører »den kategori af forbrydelser, som er opregnet i Straffelovens kap. 12 om statens selvstændighed og sikkerhed«. Det kaldtes tidligere krigs- eller landsforræderi, og bekæmpelsen pålås i det 19. århundrede ikke politiet, men militæret. Præsens finder det hensigtsmæssigt at benævne denne politifunktion, der vedrører opretholdelsen af rigets ydre fred, fredspolitifunktionen, endskønt der, som han selv bemærker, aldrig har eksisteret nogen politiafdeling, der bar navnet fredspoliti. Det virker pudsigt, men enhver har lov at indføre sin egen terminologi, når blot den er præcist defineret, som det er tilfældet her.

Politifunktionen kan som just antydnet anskues fra en militær synsvinkel. Sådanne forbrydelser har med et udtryk af præsens »et militært tilsnit« (s. 19). I opretholdelsen af den ydre fred drejer det sig om at udforske og bekæmpe fjendens tiltag. Vi befinder os i den defensive sfære, i kontraetterretningen. Principielt må denne aktivitet skilles fra den, der tilsigter at bekæmpe anslagene mod rigets *indre* fred, mod staten, forfatningen og myndighederne, og som omhandles i Straffelovens kap. 13. Kendskabet til, hvad der måtte kunne udvikle sig til uroligheder, kup eller oprør, er en efterretningsopgave, og den er det udtrykkeligt ikke præsens' opgave at undersøge (s. 18).

Men han gør det alligevel. Han citerer s. 115 Arthur Dahls bemærkning til normeringslovforslaget af 1938, hvor denne kalkulerer med »så kraftige indre politiske strømninger, at politiet ... må have betydelige styrker bundet til forhindring af eller bekæmpelse af eventuelle indre uroligheder«. Forudsætningen for, at man kan forhindre eller bekæmpe sådanne, er, at man har kendskab til dem. Vi befinder os i den offensive sfære, i efterretningstjenesten, hvis opgave er at udforske fjenden, og denne var klart og tydeligt bestemt som kommunisterne og nazisterne, jfr. s. 132. Begge opgaver, både E og Kontra-E, pålås det Sikkerhedspoliti, der i 1938 etableredes under Rigspolitichefen i hård intern konkurrence med Politidirektøren for København og hans Afdeling D. Pointen er, at når præsens erklærer at ville holde sig til den ydre fred og den dermed forbundne Kontra-E, er det ham ikke muligt i praksis. De politiinstanser, han gør til genstand for undersøgelse, bevægede sig nemlig inden for både den ydre freds og den indre freds rammer, gav sig af med både E og Kontra-E.

Jeg fremhæver denne dobbelthed i funktionen, også fordi den efter 9.

april bliver særligt interessant. Politiet holdt fortsat kommunisternes og nazisternes eventuelle anslag mod den indre fred under observation, og man kan i denne sammenhæng understrege præses' konstatering s. 331, at kommunistloven fra 1941 var en direkte efterkommer af uroloven fra 1934, der forbød »sammenslutninger og korps, som har til hensigt ved ulovlig magtanvendelse at øve indflydelse på politiske eller offentlige anliggender«. Fremhæves skal også en anden konstatering s. 320: »Den okkuperede løste opgaven som et spørgsmål om højforræderi, ikke landsforræderi«. Men samtidig hermed arbejdede politiet på at sikre den ydre fred gennem sin Kontra-E virksomhed, et arbejde, der vel at mærke efter den 9. april skete til benefice for den tyske besættelsesmagt. Præses giver s. 409 et prægnant udtryk for dette forhold: »Afdeling AS var ... på én gang værnemagts Abwehrpolizei i det besatte Danmark og regeringen Staunings særlige politi, skabt til at overvåge og retsforfølge de borgere, som ... forbrød sig mod Det officielle Danmarks samarbejdspolitik«. Hvilke perspektiver der kunne ligge heri, viser præses i sin skildring s. 249 f. af de tyske krav sommeren 1941 om den danske hærs indgriben mod sabotageforsøg fra fremmede, dvs. engelske faldskærmsjægers side.

Det bliver ikke lettere at trække noget skel mellem E- og Kontra-E-virksomhed for tiden, efter at vi så at sige havde skiftet front. Skal opfattelsen af kartoteker over tyskerhåndlangere, hvad enten der er tale om Feltpolitidetachmentets i Stockholm eller Modstandsbevægelsens Centralkartotek, opfattes som tiltag til beskyttelse af den indre fred eller af den ydre fred? Spørgsmålet er ret beset futilt, for svaret vil rumme begge elementer – såvel beskyttelse af modstandsbevægelsen her og nu som forberedelse af kampen mod fjenden, når befrielsestimen oprandt.

Præses slår s. 19 fast, at »det er dette arbejdes tese, at jo mere udsigten til krig truede, des større blev forsvarets behov for politiets bistand til opretholdelsen af Danmarks ydre fred«. Herimod kan intet indvendes bortset fra, at arbejdet trods formuleringen i citatet rummer andre teser.

Således konstaterer præses om forholdet efter den 9. april, at »der i besættelsessituationen blev en officiel dansk interesse i at sikre tyske forsvarsinteresser«. Det er værdifuldt, at dette understreges. Vi kom jo hin dag i den – absurde – situation, at Danmark omend under alvorlig protest accepterede at overlade til Tyskland forsvaret af sit territorium, hvilket betød, at tyske og danske forsvarsinteresser blev sammerfaldende. Det betød for den danske hærs vedkommende, at dens opgave blev indskrænket til »at holde orden i vort hus – uden indgriben fra tysk militær styrke«, som general Gørtz formulerede det den 15. april over for sin tyske mod-

part⁴ – med andre ord til at hindre nazistiske kupforsøg eller anden indre uro. For søværnets vedkommende betød det demobilisering og oplægning, senere ændret til varetagelse af minestrygning i de interne danske farvande og kystbevogtning af de sjællandske farvande. De danske værn var altså trukket bort fra forsvaret af Danmarks »ydre fred«.

Således ikke med politiet. Dets Kontra-E-bistand til forsvaret, der før den 9. april havde været en bistand til det danske forsvar og i sagens natur principielt havde haft retning hele kompasrosen rundt, men dog ikke mindst mod syd, blev efter denne dato til en bistand til det tyske forsvar og fik ensidig retning mod vest. Var der en militær trussel mod Danmark, var det en trussel fra England og Frankrig, fra Skt. Hans tide fra England alene. I kraft af denne bistand blev politiet således kollaborationens eller samarbejdspolitikens spydspids i langt højere grad end nogen anden instans. Vi er herhjemme vant til at anskue forholdet mellem den tyske værnemagt og den danske befolkning som et jurisdiktionsproblem, hvor det gjaldt om at beskytte danskerne. Det var det naturligvis også. Det var imidlertid også et spørgsmål om at medvirke til beskyttelsen af værnemagten, og præses gør ret i at påvise, hvor langt man fra dansk side var rede til at gå. Udkastet af 4. maj 1940 til særstraffelov var en opstrammet overførelse af kapitlet i den militære straffelov af 1937 om forbrydelser mod krigsmagtens kampdygtighed. For at redde juraen, for at bevare den formelle suverænitet var man fra dansk side rede til at være langt mere kollaborativ, end værnemagten var villig til at gå mere end pragmatisk og midlertidigt med til. Regeringen var ret beset villig til at gå i krig med England på hjemmefronten eller i hvert fald med Englands danske hjælpere og efter den 22. juni 1941 med Sovjetunionens danske ditto, og den var ikke blot villig. Det var præcist, hvad den gjorde indtil den 29. august 1943.

Samtidens danske beslutningstagere synes ikke at have diskuteret alternativet, og præses gør det heller ikke, det alternativ, der blev en realitet efter den 29. august, nemlig at overlade sikringen af det tyske forsvars interesser til tyskerne selv. Ingen synes heller at have skelet til Slovakiet, som i april og maj 1940 vel var den stat i Europa, som Danmark var bedst sammenlignelig med. Ifølge Schutzvertrag af 23. marts 1939 fik den tyske værnemagt overladt en zone i Slovakiets vestlige del, i hvilken »die militärischen Hoheitsrechte« blev udøvet af værnemagten selv⁵. Kunne man på forhånd have ventet andet?

Dette fører frem til mødet den 12. april 1940 mellem P. Munch og Ren-

4. Palle Roslyng-Jensen, *Værnenes politik – politikernes værn*, København 1979, s. 36.

5. Wolfgang Venohr, *Aufstand in der Tatra*, Köningstein 1979, s. 351.

the-Fink under deltagelse af bl.a. rigspolitichef Thune Jacobsen (s. 212 ff.). Baggrunden fra dansk side var »at få løst allerede opståede problemer«, som præses formulerer det, fra tysk at få slået fast, hvad man allerede dagen før havde præciseret i en verbalnote, nemlig at det danske politi skulle give sin understøttelse og sit samarbejde til »at gennemføre de nødvendige defensive foranstaltninger mod spionage, sabotage og ødelæggelse«⁶. Herom synes der ikke at have været diskussion eller uenighed mellem parterne. Men det interessante var, hvem der skulle fælde dom.

Der er, så vidt jeg kan se, fire kilder til mødet. Svenningsen omtaler det i en skrivelse fra samme dato til Justitsministeriet, men nævner ikke den side af sagen. Det nævnes i ministermødeprotokollen under den 13. april. P. Munch omtaler det i sin redegørelse for sin virksomhed som udenrigsminister fra 1945, og Thune Jacobsen refererer det udførligt i sin redegørelse fra 1947⁷. Præses bygger på Thune Jacobsen, eftersom hans facon at berette på har »troværdigheden« for sig (s. 214), og Thune Jacobsen lader Renthe-Fink indlede forhandlingerne med at understrege dels den tyske jurisdiktion, dels at værnemagten agtede selv at gennemføre undersøgelse og domfældelse i sager om spionage osv. ved sine egne organer. Dette virker ikke særligt troværdigt på mig, når man tager i betragtning, at verbalnoten fra dagen før udtrykkeligt påkaldte sig det danske politis »Unterstützung und Mitarbeit«. Endvidere, hvis Renthe-Fink havde formuleret sig som af Thune Jacobsen beskrevet, bliver hans note af 17. april, der så at sige på given foranledning fastslog, at jurisdiktionen lå hos de tyske værnemagtsdomstole, komplet overflødig⁸. Hvad skulle den tjene til, hvis han allerede havde slået sagen fast?

Om denne principielle del af drøftelsen bruger Thune Jacobsen, hvad angår hans egen deltagelse, vendingerne »Jeg var øjeblikkelig klar over« og »Jeg regnede med« – hvilket kan være meget rigtigt, men hvad han var klar over eller regnede med, er uinteressant. Interessant er, hvad han *sagde*, og han skriver ikke: »Jeg sagde«. Han skriver heller ikke, at »Renthe-Fink lovede«. Man skal holde sig for øje, at man har at gøre med en Thune Jacobsen anno 1947, der er ude i apologien for sig selv. Det samme synspunkt bør i øvrigt anlægges, når det gælder P. Munchs uldne formulering fra 1945: »Tyskerne syntes her til sidst at gå ind på ...«. Jeg konstaterer, at Svenningsen i sin skrivelse af 12. april udelukkende beskæftiger sig med »bekæmpelsen af (spionage, sabotage og

6. PK, IV, a, s. 33.

7. PK, IV, a, s. 31; henh. v. PK, IV, s, s. 412; PK, IV, a, s. 45; PK, IV, a, s. 61.

8. PK, IV, a, s. 65.

»Zersetzung«) samt personernes anholdelse og fængsling, men ikke berører deres domfældelse.

Men hvad så med Justitsministerens meddelelse på ministermødet den 13. april, at »tyskerne i (det) store og hele syntes indforstået med, at dansk politi og danske domstole måtte have ledelsen!? Bid godt mærke i det »store og hele«, en ejendommeligt løs, for ikke at sige løsagtig formulering! Hvor meget fylder det store, og hvor langt går det hele?

Jeg skal fremlægge den alternative tolkning, at man på mødet den 12. april ikke har drøftet andet og mere, end hvad der kan læses ud af Svenningsens omtalte skrivelse, nemlig at Renthe-Fink nu, da danskerne ville have dette møde for at høre, hvad der skete med de den 9. april arresterede danskere, benyttede anledningen til at få fastslået dansk indforståelse med den i verbalnoten fra dagen før foreslåede fremgangsmåde til gennemførelse af det gnidningsløse samarbejde. Justitsministerens optimistiske tro på fremtiden i ministermødet bygger udelukkende på den tyske efterretningschef Howoldts imødekommende holdning under dennes efterfølgende drøftelse med Thune Jacobsen om de navne på arresterede, som denne kunne lægge på bordet – eller vel snarere på Thune Jacobsens optimistiske gengivelse heraf.

I overensstemmelse hermed skal Renthe-Finks sarkastiske smil, som præsens s. 234 henter ud af dennes indberetning til Berlin den 15. april⁹, snarest henføres til Howoldt-Thune Jacobsen-samtalen, måske til snak på Christiansborg i weekend'en den 13. og 14., men næppe til det centrale møde den 12. april.

For tyskerne har der næppe fra starten eksisteret noget jurisdiktionsproblem overhovedet, og jeg stiller mig derfor skeptisk over for det synspunkt, at tyskerne allerede den 12. april svigtede deres løfter¹⁰. Værnemagten ville jo i Danmark kun gøre, hvad den havde kompetence til at gøre i ethvert »Operationsgebiet«, jfr. præsens' fremstilling heraf s. 206 ff., og hvad den kunne gøre i den »suveræne« stat Slovakiet. På den danske side har man regnet med, at lod man som intet, gik det hele nok af sig selv. Men det gjorde det altså ikke, og det blev lysende klart med Renthe-Finks note den 17. april (citeret s. 234).

Dermed begyndte kampen om jurisdiktionen, hvor de danske syns-

9. PK, XII, a, s. 215. (»Wie wenig sich die Dänen anfangs über die weittragenden Folgen der Besetzung Rechenschaft gaben, zeigt, dass sie glaubten, diejenigen Personen, die sich gegen die Sicherheit der deutschen Besatzungstruppen vergingen, würden nach dänischem Strafrecht und durch dänische Richter abgeurteilt werden«).

10. Tage Kaarsted, *Krise og krig 1925-1950* (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 13), København 1991, s. 208.

punkter af politiske og psykologiske årsager blev støttet af Renthe-Fink efter bedste evne og med tilslutning fra Auswärtiges Amt Berlin (s. 236). Den endte som bekendt med, at jurisdiktionen foreløbig og indtil videre forblev på danske hænder – som en »nådessag! for at benytte præses' rammende karakteristik (s. 517). Han slår dermed tidlige forskningsresultater fast¹¹, og der er ingen indvendinger at gøre hertil. Jeg skal blot supplerende bemærke, at det altså i foråret 1940 var i tysk politisk interesse at lade mest muligt af suveræniteten forblive på danske hænder. Vi var i sandhed et udstillingsvindue, der skulle vise tysk næderlighed, når bare man artede sig.

Inden jeg forlader disse aprildage, kan det være værd at se nærmere på den danske side af kampen for jurisdiktionen. Som præses viser det, var vi rede til at lægge os tæt op ad de tyske strafferetlige rammer. Generalauditør Pürschel ville allerede den 10. april løse problemerne ved at sætte den danske militære straffelovs krigstidsregler i kraft, hvilket der uægteligt var en vis logik i, og tog dødsstraf med i købet »som et uundgåeligt vilkår« (s. 231). Det samme gjorde folkeretseksperten Max Sørensen, omend han slørede dødsstraffen med vendingen »tilsvarende bestemmelser« (s. 240).

Var der logik i at bruge den danske militære straffelov til den tyske værnemagt nu, da denne havde overtaget de udvortes militære opgaver, var det til gengæld ikke opportunt af politiske grunde. Justitsministeriet foretrak en særstraffelov om spionage, sabotage og Zersetzung. Det arbejdede, må man sige, særdeles kvikt. Den 22. april forelå et førsteudkast (*med dødsstraf*), den 27. april et andet udkast (hvor dødsstraffen var strøget) og den 4. maj det tredje og definitive udkast. Hvad man havde præsteret var et lovforslag med »strafferetlig og processuel slagkraft« (s. 242), eller, som Stephan Hurwitz udtrykte det i maj 1943, »gennemtrængt af militær ånd i gammeldags forstand« (s. 243). Man var – bortset fra dødsstraffen, til gengæld med vis *retroactiva* – blevet lige så tyske, som nogen tysker kunne ønske det.

Præses redegør instruktivt for disse bestræbelser for gennem en særstraffelov at bevare jurisdiktionen på danske hænder. Det kunne dog have været ønskeligt at se dem ligesom etableringen af det politimæssige samarbejde ikke blot i en faglig, juridisk sammenhæng, men også i en politisk. Situationen måtte i april 1940 fra dansk side opfattes som særdeles labil. Man kunne ikke vide, hvor man havde tyskerne. Det var ikke alene jurisdiktionen, der skulle reddes, det var også kanaliseringen af al dansk-tysk kontakt som hovedregel ind via Udenrigsministeriet. Hvilke planer

11. Henrik S. Nissen, 1940, København 1973, s. 123.

havde tyskerne med Frits Clausens parti? Hvor langt ville de tyske krav om udlevering af danske våben gå? Den danske side var klart i defensiven, og i dette lys skal man se den verbalnote, som den 30. april efter mange overvejelser og megen tilfiling sammen med Renthe-Fink blev afleveret til denne: »Den danske regering regner med, at der både som følge af allerede stedfundne konferencer og ved eventuelle drøftelser, der yderligere måtte blive nødvendige, på det således foreliggende grundlag vil opnås en så gnidningsløs ordning af forholdene som muligt«¹². Det gjaldt om at fastholde tyskerne på den status, de havde lovet os, og til opnåelsen heraf var både politisamarbejde og særstraffelov væsentlige bidrag. Det var ikke på disse punkter, der skulle komme gnidninger. Kampen for suveræniteten – suverænitetsens skin, om man vil – var kollaborationens glidebane. Noget andet er, at som sådan blev den i disse aprildage næppe opfattet og formentlig heller ikke i lang tid fremover. Her og nu gjaldt det om at redde statens liv.

Jeg skal gå over til en diskussion af præses' redegørelse for Ørum-sagen. S. 247 står, at Svenningsen ved et møde med det tyske gesandtskab den 10. januar 1941 fik »et afslørende indblik i de interne tyske rivaliseringer«. Disse rivaliseringer expliciteres ikke, men man tør formode, at det drejer sig om det forhold, der er beskrevet just forinden med en henvisning til Svenningsens fortrolige notits af 10. januar, nemlig at den tyske Befehlshaber Lüdke var »mest stemt« for at sætte Ørum for en tysk krigsret, hvilket med sikkerhed ville betyde dødsdom, idet han nemlig så »rent militært« på sagen. Notitsen fortsætter: »Det tyske gesandtskab ser mere politisk på sagen og ønsker af stemningsmæssige grunde at undgå dødsdomme, Gesandtskabet mener, at der er en vis udsigt til, at generalen vil afgive sagen, såfremt de skyldige af en dansk domstol kunne blive idømt tilstrækkelig straf. Da generalen lægger megen vægt på det præventive moment, vil man i hvert fald for Ørums vedkommende ikke kunne nøjes med mindre end livsvarigt fængsel«. Præses henter altså herfra rivaliseringen mellem den militære, krigsretstilbøjelige Lüdke og det moderate gesandtskab personificeret i Svenningsens samtalepartner. Præses sætter ikke navn på ham, men det var Kanstein.

Jeg vil imidlertid sætte et stort spørgsmålstegn ved, om der på grundlag af Svenningsens notits og Kansteins heri refererede henvisning til Lüdke er basis for at etablere en rivalisering mellem den militære og den politiske tyske instans. Der er næppe grund til en videre tolkning, end at Kanstein har halet Lüdkes rent militære synspunkter frem for at få danskerne

12. PK IV, a, s. 42.

til at gøre, som de skulle. Lüdke er blevet brugt som der store stok, der skulle få den danske side til som grundlag at acceptere det straffelovsudkast, som gesandtskabet allerede *inden* dette møde den 10. januar mellem Kanstein og Svenningsen havde oversendt.

Lüdkes reelle placering i sagen belyses af, at Kans ein formentlig den 15. januar om aftenen ringede Svenningsen op for at berigtige en misforståelse: Lüdke »var meget ked af, at det i notitsen – (der er tale om en tysk notits af 15. januar) – var fremhævet som en forudsætning, at Ørum og Jessen blev dømt til fængsel på livstid. Det var på ingen måde meningen, at man på forhånd ville diktere den danske domstol, hvilke straffe de skyldige skulle have, og man ønskede kun, at de skyldige blev idømt den straf, som den danske domstol på grundlag af den nye straffelov fandt rigtig. Det havde aldrig været generalens tanke at gå videre ...«¹³. Kanstein gentog denne berigtigelse ved et møde i Udenrigsministeriet den 17. januar¹⁴. Men da havde Lüdke allerede forlængst og formentlig uafvidende udfyldt sin funktion som den store, grimme Bastian i Kansteins og Renthe-Finks manipulation af deres danske modpart.

Den virkede nemlig, som den skulle. Efter et ministermøde den 10. januar om eftermiddagen kunne Svenningsen meddele Kanstein, at »man fra dansk side var rede til at indgå på den foreslåede ordning, hvorefter sagen kan blive pådømt ved dansk domstol«¹⁵. Derefter kunne Kanstein så den følgende dag officielt meddele, at hr. generalen havde erklæret sig »grundsätzlich bereit« til at acceptere den af gesandtskabet og den danske regering ønskede ordning.

Kanstein placerede rivaliseringen i hovedet på danskerne for at få dem til at makke ret, og i hovedet på dem har den været lige siden.

Jeg har omtalt denne detalje udførligt, fordi den viser, at læsningen, forståelsen og tolkningen af kilderne er det fundament, hvorpå den videre bygning skal rejses. Samme pointe kommer frem, når man ser på en anden begivenhed i Ørum-sagen, nemlig Samarbejdsudvalgets møde den 16. januar, hvor Justitsministeren skulle skaffe sig politisk opbakning på Rigsdagen til den lovtekst, der var færdigforhandlet mellem den tyske og danske side. Præses har to kilder hertil, nemlig Oluf Pedersens referat¹⁶ og

13. Udat., udsagn, notits (formodentlig af Svenningsen), JMT 3 K, 140.

14. PK VII, a, s. 704 f.

15. Skrivelse af 13. jan. 1941 fra Svenningsen til hans kollega i Justitsministeriet, JMK 3 K, 140.

16. PK IV, a, s. 538 f. Jfr. Oluf Pedersen, *Den politiske Modstand under Besættelsen*, København 1946, s. 55 f. (hvor mødet (på grund af en trykfejl?) er placeret den 26. januar).

Alsing Andersens notater fra mødet¹⁷. Han gør (s. 251) »de fleste af Samarbejdsudvalgets medlemmer ... ikke så lidt mere ilde til mode ved lovforslaget, end Alsing Andersen var«, og det sker ved, at han først bringer Alsing Andersens synspunkter fra hans notater og derpå de andre deltageres efter Oluf Pedersens stikordsreferat, indtil disse til sidst »modstræbende« lod sig overbevise af ministeriets enighed. Oluf Pedersens talerække er imidlertid en anden. Hos ham er det Hedtoft, der efter Justitsministerens fremlæggelse af sagen indleder debatten. Mon ikke præses' rækkefølge, hvor Alsing Andersen lægger ud, blot skal opfattes som et stilistisk kunstgreb.

Præses' gengivelse af, hvad Alsing Andersen sagde på mødet (s. 250), bygger på dennes notater, og han kan på baggrund heraf slå fast, at Alsing Andersen i modsætning til Oluf Pedersen havde politisk overblik og derfor ikke nærrede de store betænkeligheder ved lovforslaget. Jeg må imidlertid konstatere, at præses har læst sin kilde galt. Betragter man det stykke papir, som Alsing Andersen har skrevet under mødet, vil man bemærke, at der øverst står ordet »Justitsm(inisteren)« plus et kolon. Indholdet er altså en gengivelse af, hvad justitsminister Harald Petersen og ikke hvad Alsing Andersen selv har sagt. Hvis man sammenligner ræsonnement og tankegang i dette notat med, hvad Oluf Pedersen refererer justitsministeren for, vil man kunne fastslå sammenfald.

Midt på siden af Alsing Andersens papir står der »Notits« plus kolon, hvorefter følger: »Vi skal sikre livsvarigt fængsel for de to og passende svære straffe for de andre – omgående gennemførelse«. Det drejer sig selvfølgelig ikke om en notits, som Alsing Andersen har haft med hjemmefra, men om en, som justitsministeren har fremlagt eller henvist til i forbindelse med sin sagsfremstilling, og det er nærliggende at formode, at vi bagved – direkte eller indirekte – har Svenningsens notits af 10. januar med de tyske betingelser for at overlade Ørum til dansk retspleje¹⁸. Denne notits ender med en accept af det tyske krav om, at regeringen skulle påvirke den offentlige mening, og om, at den danske hær blev således politisk ledet, at en gentagelse af Ørum-sagen blev udelukket. Som hånd i handske passer hertil bemærkningen i Alsing Andersens papir om »Baggr(unden): Ikke alene Ø(rum)-sagen – men også alm(indelige) situation. Som led i at dække tilbagetoget i Min(ister)-stormen. Dermed et bidrag til at modvirke ty(sk) fj(endt)l(ig) stemning«. Bemærkningen om tyskernes tilbagetog var sukkergodt til Samarbejdsudvalget, og bidraget til at mod-

17. Alsing Andersens arkiv, ABA, ks. 3:5.

18. PK VII, a, s. 699.

virke den tyskfjendtlige stemning, dvs. til at påvirke den offentlige mening, som Svenningsen havde formuleret det, var den rette løsning på Ørum-sagen.

Jeg skal ikke betvivle Alsing Andersens politiske overblik, men bevisførelsen herfor må hentes andetsteds.

Men hvad var det egentlig, politikerne i Samarbejdsudvalget var så »ilde til mode ved«? Ifølge præses var det lovforslaget, al så dette in toto, men holder det nu stik? Lad os se på Hedtofts replik i Oluf Pedersens gengivelse: Han »var ikke betænkelig for paragraf 1 under den nuværende justitsminister, men for at redde to danske statsborgere liv er vi rede til at gå langt«. Dette »men« er logisk rent vās. Paragraf 1, der omhandlede udbredelsen af rygter, kunne aldrig koste to danske statsborgere livet, men højst spærre dem inde i ét år. Det var paragrafferne 2 og 3, der handlede om efterretninger og indtræden i fjendtlig krigstjeneste, der gav mulighed for livsvarigt fængsel som dansk alternativ til den tyske dødsstraf. Når Hedtoft ville gå langt, kan der kun være tale om, at han accepterede paragrafferne 2 og 3. Over for udbredelsen af rygter i paragraf 1 var han imidlertid betænkelig under alle andre ministre end Harald Petersen.

Den konservative Ole Bjørn Kraft var som den næste »også betænkelig« over for, hvad der »kan kaste over alle et skær af landsforræderi«. Den radikale Dahlgaard formulerede sig tilsyneladende ikke om paragraf 1, men det gjorde til gengæld både retsstatsmanden Oluf Pedersen og Alsing Andersen, hvis spørgsmål, om paragraf 1 var krævet for at redde Ørum, indicerer, at han helst havde været den foruden. Man tør endelig tro, at venstremanden Stensballes »samme betæneligheder« har knyttet an til Hedtofts ditto.

Det kunne tilsyneladende ligge lige for at tolke Krafts betænelighed og hans »skær af landsforræderi« som ubehag ved loven som sådan, alle dens paragraffer, hvilket er, hvad præses gør, men det er ikke troligt. Nøglen til forståelsen ligger i den replik, Harald Petersen refereres for: »Der havde aldrig været rejst strafferetlige beskyldninger mod Christmas Møller«. Replikken har kun mening, hvis den opfattes som en forsikring til politikerne om, at paragraf 1 ikke handlede om dem. Ikke engang Christmas Møller, som just ikke var tyskernes drøm om en samarbejdspolitiker, var omfattet af den. Deres betæneligheder var altså overflødige. Her kommer Alsing Andersens papir ind igen, for i denne sammenhæng har vi dets eneste referatindslag. Paragraf 1-diskussionen er afløjet med ordet »Greuel-Gerüchte« med to streger under, sat ind halvt ude i marginen. Det må tolkes som hans »referat« af, hvad justitsministeren har svaret ham og hans kolleger på deres betæneligheder.

Tilbage står det Kraft'ske »skær af landsforræderi«. Man skal bemærke, at paragraf 1 ikke havde voldt problemer under de dansk-tyske forhandlinger, og at den, som præsens skriver s. 248, »var en selvstændig dansk interesse«. De, der skulle anklages efter den, var nemlig dem, der handlede imod samarbejdspolitikken ånd ved at udbrede utilbørlige rygter. Mon ikke det var værd at fundere over, om det ikke just var slig udbredelse, der i januar 1941 kunne gøre udbrederen til en slags landsforræder? Det prædikat skulle politikerne nødtigt have hæftet på sig for uforvarede politiske udtalelser. At de kunne få det for at lave en lex Ørum, har ikke strejft dem. Ørum selv har de næppe haft meget til overs for. Som Bertel Dahlgaard refereres: »Det er beklageligt, at nogle overtrædelser kan medføre denne lov«. Det var tørt radikalt sprog for, at Ørum var en skovl, der kun skabte mere besvær i en besværlig tid. Han skulle reddes, ikke for sin egen skyld, men for at opretholde den gældende praksis, at danske statsborgere kom for dansk domstol.

Jeg skal blive ved Ørum-sagen for at se på præsens' behandling af den tyske side deraf. Hvorfor overlod tyskerne overhovedet Ørum, der var arresteret og havde tilstået på tysk grund, til dansk ret? »Derfor blev der ... påny åbnet for jurisdiktionsforhandlingerne 30. december 1940«, skriver præsens s. 247 efter at have anført en række omstændigheder: 1) Krav om ændringer i regeringen, 2) kravet om fjernelse af Hedtoft og 3) kravet om udlevering af 12 danske torpedobåde«. At krone disse fordringer med fem dødsdomme ville efter gesandt Renthe-Finks skøn give voldsomt bagslag »stemningsmæssigt«. »Stemningsmæssigt« er sat i citationstegn, uden at man kan se, om det er præsens' eller Renthe-Finks udtryk. Det er imidlertid ingen af delene, men Kansteins¹⁹.

Holder denne forklaringsmodel? Den tyske moderation i Ørum-sagen kan føres tilbage til medio december 1940, idet det af Svenningsens notits af 9. januar 1941 fremgår, at Kanstein »et par dage efter« den 10. december opsøgte Svenningsen og gav ham det indtryk, at han »var velvilligt stemt over for tanken om behandling ved dansk domstol«. Hvad det kom an på for tyskerne, sagde Kanstein, var at få de pågældende gjort uskadelige, så længe krigen varede²⁰.

Torpedospørgsmålet dukkede imidlertid først op i januar 1941. Den 10. fik Renthe-Fink instruks fra Auswärtiges Amt om at forebringe kravet for den danske regering, den 16. blev kravet behandlet i ministermøde og den

19. PK VII, a, s. 168.

20. PK VII, a, s. 697.

22. i Samarbejdsudvalget²¹. Torpedobådene kunne altså ingen vide noget om, da man den 30. december begyndte jurisdiktionsforhandlingerne.

Hvad Hedtoft angår, havde den tyske utilfredshed med ham eksisteret hele sommeren og efteråret 1940, men det egentlige, konkrete krav om hans afgang blev først rejst af presseattachéen Meissner den 28. januar og af Renthe-Fink den 30. januar²². Fem dødsdomme – for at citere præses – kunne altså ikke krone denne fordring. Snarere måtte det omvendte være tilfældet.

Endelig er der ministerstormen. Det sidste ord er næppe sagt i denne sag. Problemet er, om det tyske pres ikke nok så meget var Scavenius' anstrengelser for »Staatsminister Stauning aus der Regierung auszubooten«, som Renthe-Fink udtrykte det i en indberetning til Berlin den 8. januar 1941²³. Men lad det ligge. Når talen er om tyskernes bevæggrunde til at være moderate i Ørum-sagen, må man se på sammenhængen ud fra deres synspunkt. Den tyske politik over for Danmark blev fastlagt af Ribbentrop over for Renthe-Fink den 18. december²⁴. Christman Møller skulle fjernes fra al politisk virksomhed. Dernæst var det gesandens vigtigste opgave »für die Sicherheit der deutschen Truppen zu sorgen« og dernæst at sørge for, at »die Engländer nicht in die Lage versetzt werden, zu sagen, wir unterdrückten ein kleines, wehrloses Land«. For det tredje skulle tyskvenlige elementer, især nazisterne, understøttes. Udviklingen i Danmark måtte ikke skabe vanskeligheder for »Rigets« politil. En kongekrise var politisk »ungelegen«. Disse retningslinjer blev expliciteret ved et møde den 20. i Berlin mellem Martin Luther, leder af Abteilung Deutschland i Auswärtiges Amt, og Renthe-Fink og Kanstein²⁵. Den danske regering skulle have et mistillidsvotum ved at blive foreholdt, at den aldrig havde gjort noget for at gøre regeringserklæringen af 8. juli til andet end »im Wesentlichen toter Buchstabe«. Et virkeligt frugtbart samarbejde med en partipolitisk bundet regering kunne aldrig blive en realitet. Men hvem der skulle i en ny regering, måtte blive danskernes egen sag. De måtte selv finde den rigtige løsning. Renthe-Fink markerede disse synspunkter over for Scavenius den 23. december og over for Kongen den 30. Men på dette tidspunkt havde Kanstein forlængst markeret sin moderate holdning.

21. Roslyng-Jensen, s. 59.

22. Hans Kirchhoff, Hans Hedtofts tale, februar 1941. Samarbejde eller brud, i: Historisk Tidsskrift, bd. 82, 1983, s. 237 ff.

23. PK XIII, a, s. 385.

24. PK XIII, a, s. 377 f.

25. PK XIII, a, s. 380.

Kort og godt: Torpedobådene og Hedtofts fjernelse kom først op, efter at Ørum-sagen var afsluttet, og Kansteins indledende moderation fandt sted allerede før fastlæggelsen af den generelle tyske politik over for Danmark. Der var ingen sammenhæng, intet til at krone fordringerne. Man skal sørge for, at opstillede kausalsammenhænge kan forliges med kronologien.

Baggrunden for den tyske moderation var formentlig snarere en modvilje mod at skabe en martyr ved at fælde og eksekvere en dødsdom. I den henseende var man i denne periode generelt meget tilbageholdende i det besatte Vesteuropa. I Norge var der i august 1940 blevet fældet og fuldbyrdet én dødsdom over en mand, der havde skudt en tysker, mens andre dødsdomme var blevet erstattet af benådning²⁶. I Holland var der i 1940 kun blevet idømt lette straffe for sabotage²⁷, og i Belgien var der i 141 sager med dom over sabotage fældet tre dødsdomme, men som Wehrmacht-befehlshaber Belgien slog fast, blev dødsdomme principielt ikke fuldbyrdet²⁸. Hvis dødsdomme ikke eksekveredes, kunne man fra tysk side lige så godt lade et formelt suverænt Danmark vise sin gode vilje ved at idømme synderen livsvarigt fængsel.

Et af de vigtige, men vanskeligt håndterlige problemer i besættelseshistorien er spørgsmålet, hvornår opslutningen om samarbejdspolitikken begyndte at smuldre i befolkningen. Hvilket overført på politiet vil sige, hvornår dette begyndte at blive mindre nidkært i bekæmpelsen af illegale aktiviteter, først og fremmest sabotagen.

Skreddet kan opfattes om en proces, der strakte sig hen over hele forårshalvåret 1943, eller tyngdepunktet kan lægges hen i foråret og sommeren 1943 i forbindelse med kapitulationen i Tunis, landgangen på Sicilien og Mussolinis fald med deraf følgende forventninger om en snarlig krigsafslutning. Præses synes at være lidt usikker. S. 414 konstaterer han, at der i 1943 »ikke længere generelt i befolkningen (var) nogen lyst til at medvirke ved sagernes opklaring«, og at man »tydeligvis også fra politiets side var mere tilbøjelig til at betragte sabotørerne som »patrioter« end som »egentlige forbrydere««. Men i sin epilog går præses tilbage før den 1. januar 1943. Han skriver s. 521, at »holdningsskiftet også lå i politiet selv«, og at »dette holdningsskifte givetvis kan tidsfæstes til omkring no-

26. Berit Nøklebye, *Nyordning (Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp 1940-1945, bd 2)*, Oslo 1985, s. 82.

27. Werner Warmbrunn, *The Dutch under German Occupation 1940-1945*, Stanford 1963, s. 55.

28. Wolfram Weber, *Die innere Sicherheit im besetzten Belgien und Nordfrankreich 1940-44*, Düsseldorf 1978, s. 55.

vember/december 1942, dvs. til det tidspunkt, hvor den danske jurisdiktion brød sammen«.

Mener præsens nu det? S. 425 henviser han nemlig til, at han allerede »ovenfor« har vist, »hvorledes de dele af politiet, der var tog fredspolitifunktionen, ganske synes at have »mistet« evnen til at opklare sagerne allerede før maj 1943«. Denne påvisning »ovenfor« er sket ved, at præsens har eksemplificeret med Aarhus politikreds i tre måneders bagud fra den 29. august, dvs. fra og med den 29. maj. I denne periode var opklaringsprocenten i Aarhus nul.

Jeg skal anholde præsens på, at der pr. 29. maj mangler 20 dage, før man kan bruge udtrykket »før maj 1943«. Men bortset derfra er der måske også en anden grund til at vælge den 29. maj til startdato end de tre måneder før den 29. august, nemlig den, at Aarhus-politiet endnu den 28. maj, altså dagen før, demonstrerede sin opklaringsvilje.

Præsens vil altså med en flot håndbevægelse skubbe politiets bidrag til samarbejdspolitikken opretholdelse tilbage før den 1. maj. Han kan godt se, at der »ideelt burde foretages en systematisk gennemgang af Statsadvokatens sager om spionage, sabotage og Zersetzung i eksempelvis de tre måneder op til 29. august«, men anser ikke en sådan gennemgang for formålstjenlig (s. 411). Aarhus alene kan godtgøre tesen.

Jeg kan ikke erklære mig enig i det ikke »formålstjenlige«. Præsens burde have udstrakt sin undersøgelse over hele landet. Det havde næppe være uoverkommeligt at løbe Statsadvokaturens journalbøger igennem med henblik på at få fastslået, hvor langt frem i tiden man kan konstatere politiets opklaringssevne – eller skal vi hellere sige opklaringsvilje.

Problemet kan imidlertid også angribes fra en anden vinkel, idet man kan spørge, hvor meget der egentlig var at opklare i foråret 1943, hvor megen illegal aktivitet der var at forholde sig til. Herom har vi i dag, om ikke fuldstændig klarhed, så ganske godt hold på lokalplan og kan konstatere, at det var til at overse, ikke mindst med hensyn til sabotage.

Det underjordiske arbejde i første halvdel af 1943 var først og fremmest præget af det kommunistiske apparat – partiet selv med dets politiske aktivitet gennem bladarbejdet, aktiviteten på arbejdspladserne og indflydelsen i diverse kommunale råd efter kommunevalget i maj, dertil partiets virke ind i det borgerlige Danmark gennem organisationen Frit Danmark og endelig dets sabotagearbejde. Det var kommunistene, der i overvældende grad tegnede sig for det illegale bladarbejde. Det var også dem, der dominerede sabotagearbejdet.

Hvad fandtes der på sabotagefronten af organiseret karakter ud over dem? Holger Danske-gruppen i København blev først en realitet i aktion

den 6. maj 1943. Derudover kendes fra Københavns-området et par KU-grupper og en gruppe af CB'ere i marts og maj og en SOE-gruppe fra april, der hurtigt blev absorberet af kommunisterne²⁹. I Odense var en SOE-gruppe første gang aktiv den 1. juli³⁰. Dertil kommer de måske mest interessante, drenge- og lærlingeklubberne, som i første halvdel af 1943 kendes fra Aalborg (»Churchill-klubben«), Odense, København, Esbjerg, Kolding, Fredericia og Sønderborg (og formentlig har eksisteret mange andre steder), og som kommunisterne søgte at hente over i deres organisation – i København, Esbjerg og Kolding med held³¹. Det lyder måske som slet ikke så lidt, men det var ikke disse smågrupper, der tegnede aktionstallet hverken i 1942 eller langt ind i 1943. Det var de kommunistiske grupper.

Ideelt skulle partiet sørge for sabotage overalt, hvor der fandtes partiafdelinger, men realiteten så anderledes ud. I de fleste provinsbyer kom afdelingerne i denne det illegale arbejdes tidlige tid ikke ud over begynderfasen med sukker, sand og tændstikker – Kolding, Nyborg og Frederikshavn være nævnt som eksempler i flæng – eller de kom slet ikke ind i den. Når det kom til stykket, var partiets sabotagearbejde koncentreret fem steder, nemlig København med BOPA under ledelse af Ejgil Larsen; Odense under ledelse først af Kaj Hansen og derefter Erik Olsen; Esbjerg, hvor Odense-manden Hans Peder Poulsen var chef; Aarhus, hvor det var Køge-manden Fritz Nielsen; og Aalborg under ledelse af Harry Larsson. Alle steder foregik aktiviteten i en vid periferi ud over hjembyen. Fik politiet fat på de her nævnte, var det tæt på sabotageaktivitetens kerne.

Det må konstateres, at trods nok så megen uvilje derimod i politisjælene blev der i foråret og ind i sommeren 1943 af politiet efterforsket og foretaget anholdelser også på dettes egen foranstaltning, anholdelser der også ramte ind i det kommunistiske sabotagearbejde.

I Odense blev den kommunistiske sabotagegruppe revet op den 18. og den 31. maj³². Den 17. juni gik det ud over byens lærlingegruppe³³. I Aarhus blev der i forlængelse af en aktion natten til den 28. maj, hvor en sabotør dræbtes, og en anden såredes, foretaget efterforskning efter den sårede på sygehusene, omend uden resultat, eftersom han var privat ind-

29. Jesper Vang Hansen, Esben Kjeldbæk & Bjarne Maurer, *Industrisabotagen under besættelsen i tal og kommentarer*. Årsskrift for Frihedsmuseets Venner 1984, s. 76.

30. Hans Kirchhoff, *Augustoprøret*, København 1979, bd. 2, s. 15.

31. Aage Trommer, *Modstandsarbejde i Nærbillede*, Odense 1973, s. 71 f.; *Industrisabotagen*, s. 80.

32. Hans Kirchhoff, *Augustoprøret*, bd. 2, s. 15; PK VII, a, s. 197.

33. PK VII, a, s. 314; Ib Nordby, *Var vi også med?* Odense 1990, s. 165 f.

kvarteret hos en læge³⁴. Sabotagelederen Fritz Nielsen blev i øvrigt på tysk foranledning arresteret af politiet i Horsens den 7. juni³⁵. I Esbjerg blev den kommunistiske sabotagegruppe – en lærlinge gruppe, der var overtaget af partiet – rullet op af politiet den 28. marts og følgende dage³⁶. Hans Peder Poulsen fik en ny gruppe op at stå, og den var aktionsduelig fra ca 20. maj. Politiet kom tæt ind på den ved en arrestation den 7. august³⁷, men på det tidspunkt var Esbjerg-politiets opklaringsvilje tørret ind, og det fik intet ud af arrestanten. Da Geheimne Feld-Polizei efter den 29. august overtog ham, snakkede han øjeblikkeligt, og Esbjerg-arbejdet blev revet totalt op – men det er en anden historie. I Aalborg foretog politiet anholdelser den 31. juli og den 18. august³⁸, der førte det tæt ind på livet af partiets sabotagegruppe og den med denne tæt arbejdende SOE-agent. I København gjorde politiet den 1. marts og den 16. maj indhug i BOPA, sidste gang på tysk foranstaltning³⁹. Det samme var tilfældet ved BOPAs aktion mod hørskeketteriet i Holbæk den 17. maj⁴⁰. Endvidere foretog politiet arrestationer den 4. maj i forbindelse med en sabotageaktion mod Emdrup Dampvaskeri⁴¹, den 23. juni ved en aktion mod fabrikken Alliance⁴² og den 9. juli ved en aktion mod en tegnestue⁴³. Den sidste var ganske vist en tysk provokation, men det vidste politiet ikke.

De her nævnte tilfælde kan alle findes i Statsadvokatens materiale. De kan til al overflod også findes i Den parlamentariske Kommissions bind 7, der er en guldgrube, omend vanskeligt overskuelig. De viser politiet i opklarende og anholdende aktivitet i 1943, også efter den 1. maj, også i de sidste tre måneder før den 29. august. Vel at mærke ikke udelukkende på tysk foranstaltning. Det er meget muligt, det er sikkert også højst sandsynligt, at politiet kunne have opklaret meget mere, om lysten havde været til stede – Esbjerg-arrestantens tavshed i august taler derfor – men tilbage står, at der *ikke* kan tales om en opklaringsprocent på nul for

34. Hans Chr. Sørensen, *Sabotagen i Aarhus*, i: Georg André sen (red.), *Aarhus under Besættelsen*, Aarhus 1946, s. 262; David Hejgaard, *I det lange løb*, bd. 2, København 1981, s. 96 f.

35. David Hejgaard, s. 99; PK VII, a, s. 373.

36. PK VII, a, s. 296; Aage Trommer, *Modstandsarbejde i Nærbillede*, s. 76.

37. PK VII, a, s. 316; Aage Trommer, *Modstandsarbejde ...*, s. 80 ff.; 123.

38. PK VII, a, s. 265; 372; Hans Kirchhoff, *Augustoprøret*, bd. 2, s. 133 ff.

39. PK VII, a, s. 288; Leif Larsen, *Borgerlige partisaner*, København 1982, s. 148 f.

40. PK VII, a, s. 289; Leif Larsen, s. 47.

41. PK VII, a, s. 303.

42. PK VII, a, s. 31; Hans Edvard Tegler, *Kæmp for alt, hvad du har kært*, København 1945, s. 16 ff.

43. PK VII, a, s. 313.

landet som helhed, således som præses lader forstå på grundlag af Aarhus politikreds. Indimellem kom opklaringen ganske tæt ind på livet af de få sabotagegrupper, der virkelig betød noget.

Hvad angår holdningsskiftet s. 521, skal jeg ikke indlade mig på en granskning af sjæl og sind, men må, hvorfra end præses henter sit »givetvis«, konstatere, at der uanset holdninger blev efterforsket, opklaret og anholdt langt ind i 1943. Man skal nok snarere end at lægge sig fast på en bestemt bruddato eller -måned forestille sig – ikke »givetvis«, blot tentativt – en glidende overgang hen over tid og sted, en overgang, der nogle steder i landet forløb i et hurtigere tempo end andetsteds. Præses kunne og burde have drevet sin undersøgelse videre og have gået ind i en analyse af, hvad der *var* at opklare, over for, hvad der *blev* opklaret, hvem, der var at anholde, over for, hvem der blev anholdt.

Den her på nogle punkter førte diskussion om kildernes udnyttelse, deres udsagnsevne og deres bæredygtighed med henblik på at foretage tolkninger og opstille teser, skal ikke tilsløre, at præses med sin undersøgelse har vist sin evne til at håndtere og strukturere et meget omfattende stof. Han har derigennem demonstreret sin videnskabelige indsigt og modenhed og på tiltrængte punkter øget vort kendskab til de fem besættelsesår. Ved at føre sin undersøgelse bagud før den 9. april og fremad ud over den 5. maj har han etableret en kontinuitet på tværs af bruddatoerne. Han har behandlet sit emne sine ira et studio og med held styret den vanskelige kurs midt mellem apologiens Scylla og fordømmelsens Charybdis.